

A „bogaras” melléknév lehetséges német nyelvű fordításai

Mohácsi-Gorove Anna

1. Problémafelvetés

Jelen tanulmányomban egy konkrét fordítási problémából kiindulva elemzem a *bogaras* melléknév különböző német nyelvű ekvivalenseit, majd kiválasztom az adott kontextusban legmegfelelőbbnek ítélt változatot. A *bogaras* szó fordításának problematikájával lektori-korrektori munkám során találkoztam, Kovács Sándor *Bartók Béla útján* című művének német fordítását olvasva. A magyar eredetiben a következő mondat olvasható:

Bartók júniusban látogat ide, s megragadja az alkalmat egy kis népdal-meg bogárgyűjtésre. (Ez utóbbi is szenvedélyesen érdeklí; egyik rokona, Voit Ervin utóbb kitűnő karikatúrán örökíti meg a „bogaras” Bartókot). (Kovács 2001a: 15)

A helyzet komplexitásának megértéséhez elengedhetetlen a kontextus pontos ismerete: Bartók 1905-ben szorgalmasan készül a párizsi Rubinstein-versenyre, amelyen nemcsak zongoristaként, hanem zeneszerzőként is szeretne indulni. A versenyre való készülés minden idejét felemésztí, ezért csak hűgánál, Elzánál jut ideje egy kis népdalgyűjtésre, aki férjével a Vésztő melletti Sziladpusztán él. A fordító a következő megoldást javasolta a szöveg célnyelvi változatára (kiemelés MGA):

Im Juni macht Bartók hier einen Besuch und nutzt die Gelegenheit zu einer kleinen Volkslied- und Käfersammlung. Auch letztere interessieren ihn leidenschaftlich, Ervin Voit, einer seiner Verwandten, verewigt später den „*käferigen*” Bartók in einer hervorragenden Karikatur.

A fordító által javasolt *käferig* a *bogaras* tükörfordítása. Feltételezhető, hogy a német anyanyelvű fordító nem ismerte a *bogaras* szót, illetve annak elvont jelentését, ezért mivel a *bogár* (*Käfer*) főnév ismerős volt neki, az ebből képzett melléknév mintájára – a német szóalkotási normáknak megfelelően – képzett egy német melléknevet. Egyértelműen megállapítható, hogy ez a melléknév – amennyiben a német nyelvben egyáltalán elfogadható – nem felel meg a magyar *bogaras*nak. A *käferig* szó hallatán egy olyan emberre gondolunk – jelen esetben Bartókra – aki úgy néz ki, mint egy bogár, mint például Franz Kafka *Az átváltozás* című novellájában a fiatal férfi, aki bogárrá változik. Ezért a *käferig* lexémát inkább tudományos-fantasztikus történetekben, mesékben vagy

novellákban lehetne elképzelni, itt azonban egyáltalán nem megfelelő fordítása a *bogaras* szónak, hiszen ebben a kontextusban nem arról van szó, hogy Bartók úgy nézne ki, mint egy bogár.

A fent idézett kontextusban a *bogaras* szó fordítása azért kardinális kérdés, mert itt a szónak mind a konkrét (a bogár, mint állat, amelyet gyűjteni lehet), mind pedig az elvont (rigolyás, bogaras ember) jelentése aktiválódik, ami különösen érdekessé teszi a szöveget. Ezt a jelenséget remekül illusztrálja Hundsnurscher (1993) sakk-hasonlata, amelyben egy adott szó metaforikus használatát azzal a bábuval hasonlítja össze, amely mattot ad a királynak: a sakkban, amikor az egyik bábu saját lépésének szabályait betartva (ez lenne az alapjelentés) mattot ad a királynak, különlegesen fontossá, hangsúlyossá válik a játék szempontjából (ez a szokatlan, vagy átvitt jelentés). Ekkor maga a bábu nem változik, de a játék szempontjából kiemelt szerepe van, erősen befolyásolja a játék menetét. Igaz, jelen esetben nem metaforáról van szó, Hundsnurscher hasonlata véleményem szerint mégis találozón kifejezi a helyzet komplexitását, vagyis azt, hogy itt az adott szó egyszerre két szerepet, jelentést kap.

Voit Ervin: *Bartók gyűjt*

Mivel – amint majd az alábbiakban látni fogjuk – a *bogaras* szónak nincs olyan jelentése, amely a bogárgyűjtéshez kapcsolódna, a kifejezés megjelenésekor valójában a *bogár* főnév a szójáték központi eleme. A két jelentés aktiválásának köszönhetően a *bogaras* szó a szöveg két különböző eleméhez kapcsolódik egyszerre: egyrészt a gyűjtéshez (Bartók esetében népdal- és bogárgyűjtés), másrészt pedig Bartók jelleméhez. Így kivételes, új – a szokványos jelentésétől eltérő – kontextuális jelentéssel egészül ki (vö. Schippan 1994).

A szövegben említett – de a könyvben nem szereplő – karikatúra címe *Bartók gyűjt* (ld. a mellékelt képet), amely szintén a fentebb említett jelenséget példázza. A humor forrása itt a *gyűjt* ige kétféle referenciája, hiszen Bartókkal kapcsolatban a *gyűjtést* általában a népdalgyűjtésre vonatkoztatjuk, míg a kép a bogárgyűjtést jeleníti meg. Ezért itt is – mint ahogy a fenti szövegrészletben is – Bartók életének két fontos területe fonódik egybe egyetlen szóban: a népdal- és a bogárgyűjtés.

A jelen szövegben a *bogaras* szó fordítása nemcsak azért különösen nehéz, mert egyszerre két jelentést kell aktiválni, hanem azért is, mert a *bogaras Bartók* szókapcsolat egyben alliteráció, amit szintén reprodukálni kellene a célnyelven.

A jelen szövegben a *bogaras* szó fordítása nemcsak azért különösen nehéz, mert egyszerre két jelentést kell aktiválni, hanem azért is, mert a *bogaras Bartók* szókapcsolat egyben alliteráció, amit szintén reprodukálni kellene a célnyelven.

A következőkben a *bogaras* szó jelentéséből kiindulva kísérlem meg megtalálni az ideális német nyelvű ekvivalenst.

2. A „bogaras” szó jelentése

A legmegfelelőbb fordítási megoldás megtalálásához először a *bogaras* szó pontos jelentését vizsgálom meg magyar nyelvű szótárakban, majd elemzem a két-nyelvű szótárakban megadott ekvivalenseket. Végül pedig német egynyelvű szótárak segítségével megkeresem a forrásnyelvi szóhoz jelentésében legközelebb álló célnyelvi megfelelőt.

2.1. Magyar nyelvű szótárak

A rendelkezésünkre álló egynyelvű szótárak közül az 1959-ben megjelent *A magyar nyelv értelmező szótára* a legrégebbi. Itt a következő három jelentés szerepel a *bogaras* címszónál (a példamondatok megadását mellőzöm):

1. (*ritk.*) Olyan <állat, állati testrész v. tárgy>, amelyet bogarak, legyek leptek el.
2. (*nép*) (...) Olyan <állat>, amely a rajta levő csipdeső bogarak (legyek, böngölyök) miatt idegesen nyugtalan.
3. (*átv. biz.*) Olyan <személy>, akinek furcsa, nevetséges szokásai, bogarai vannak, s makacsul ragaszkodik hozzájuk; hóbortos. (Bárczi, Országh 1959)

A *Magyar értelmező kéziszótár* 2003-as kiadásában már csak a következő két jelentés fordul elő:

1. *nép* Amit böngölyök, legyek leptek el, és ezért nyugtalan.
2. *biz.* Szeszélyes, rigolyás. (Pusztai 2003)

A két szótár kiadása között eltelt 44 év alatt az állatokkal, illetve tárgyakkal kapcsolatos konkrét jelentések összeolvadtak, így mára már csak egyetlen konkrét és egyetlen átvitt értelmezése van a *bogaras* szónak. A fent idézett szövegrészletben egyértelműen az elvont jelentés érvényesül, kiegészülve a *bogárgyűjtés* korábbi említése miatt aktivált *bogár* főnév konkrét jelentésével.

A szó első jelentése mindkét szótár szerint népies, a második pedig bizalmas stílusértéket hordoz. Az ideális ekvivalens keresésekor figyelembe kell tehát vennünk, hogy a használt melléknév bizalmas stílusértéket hordozzon.

Kutatásom során szinonimaszótárakban is megnéztem a *bogarasra* adott rokon értelmű szavakat. O. Nagy és Ruzsicky 1978-as szinonimaszótárában a következő javaslatok találhatóak: *faksznis*, *rigolyás* és *különcködő*. A *rigolyás*nál a *fiktív*, *bogaras*, *szeszélyes*, *bakafántos* szavak szerepelnek. Itt a *bogaras* melléknévhez a következő kommentár járul: „kiszámíthatatlansága miatt” (O. Nagy, Ruzsicky 1978). A 2000-es kiadású *Magyar szókincstárban* az előbb említett szavak közül csak a *bogaras* szócikknél megjelenő szinonimák szerepelnek, valamint a *szeszélyes*, *hóbortos*, *bolondos*, *mániás*, *különc*, *dilis*, *dilinós*, *háklis*, *raplis*, *hangyás*, *habókos*, *hóborkás* melléknevek (Kiss 2000).

Míndezek alapján megállapítható, hogy a *bogaras* szó a jelen kontextusban aktualizált jelentése egy olyan személyt jelöl, akinek furcsa, nevetséges szokásai

vannak, amelyekhez csökönyösen ragaszkodik. Viselkedése és reakciói emiatt sokszor kiszámíthatatlanok. A szó bizalmas stílusértéket hordoz, de nem egyértelműen pejoratív jelentésű, amint *A magyar nyelv értelmező szótárában* szereplő szépirodalmi idézetek is mutatják: „Kicsit *bogaras*, de különben tisztességes ember.” (Herczeg Ferenc), „Mindig felső-magyarországi életéhez tért vissza. Az ottani világ furcsa, *bogaras* emberei ... lassanként legjobb ismerőseink lettek.” (Kuncz Aladár) (Bárczi, Országh 1959)

A fordítás során fontos figyelembe vennünk azt is, hogy a *bogár* főnév ’rigolyát’, ’szeszélyt’ is jelenthet (ld. *A magyar nyelv értelmező szótára* 3. jelentés), amit lehetőség szerint szintén reprodukálni kell a célnyelven.

2.2. Kétnyelvű szótárak

A *bogaras* szó német nyelvű ekvivalensét először kétnyelvű szótárakban keresem, majd ezután – a megadott lehetőségek közül – német egynyelvű szótárak segítségével választom ki azt, amely leginkább megfelel a forrásnyelvi lexémának.

A 2002-ben megjelent *Magyar–német kéziszótárban* a *bogaras* szó német ekvivalenseként a *schrullig* szó szerepel, a *bogár* címszónál pedig *rigolya*, szeszély értelemben a *Schrulle* és a *Marotte* jelenik meg (Hessky 2002).

Az elsőként 1998-ban megjelent – és azóta már több kiadást megért – *Magyar–német nagyszótár* a következő mellékneveket adja meg a *bogaras* szócikk-nél: *rappelig*, *schrullenhaft*, *schrullig*, *verschroben*. A *bogaras ember* német megfelelője a szótár szerint *Rappelkopf*, a *bogaraké*, *rigolyáké* pedig a fent említetteken felül a *Mucke* főnév (Halász, Földes, Uzonyi 2001).

Halász 1957-es szótárában két további jelentés is szerepel: *grillenhaft* és *grillig*. A *bogaras ember* itt megadott ekvivalense a fent említett *Rappelkopf* mellett *Grillenfänger* és *Mottenkopf*. A *bogarai vannak* kifejezésnél az eddig felsoroltakon túl a magyar *bogár* szó megfelelőjeként a következő főnevek szerepelnek: *Grille*, *Käfer*, *Mucken*, *Mäuse*, *Raupen* (Halász 1957).

Mivel az 1957-es szótárban számos olyan ekvivalens található, amely az újabb szótárakból hiányzik, felmerül a kérdés, hogy az évek során nem tűntek-e el, nem archaizálódtak-e ezek a kifejezések. A 3. fejezetben német egynyelvű szótárak segítségével vizsgálom meg az egyes szavak pontos jelentését és stílusértékét, valamint megnézem, hogy ezek a kifejezések valóban szerepelnek-e a napjaink nyelvhasználatát tükröző szótárakban.

2.3. Német nyelvű szinonimaszótárak

A lehetséges ekvivalensek köre német nyelvű szinonimaszótárak segítségével bővíthető. A rendelkezésünkre álló szinonimaszótárak közül a Dudenverlag által 1964-ben kiadott szinonimaszótár a legrégebbi, amelynek második (1986-os) átdolgozott és bővített kiadása is rendelkezésünkre áll. Az első kiadásban csak a *Grille* főnév szerepel az előbbieken már említett szinonimákkal (*Laune* és *Mucke*), az ebből képzett melléknevek nem (Grebe, Müller 1964).

A *Grille* itt megadott jelentése furcsa ötlet, kívánság, amelyhez egy adott személy csökönyösen ragaszkodik; alaptalanul sötét, szomorú gondolatok, kü-

löncség (Grebe; Müller: 1964). Rögtön láthatjuk, hogy itt a magyarhoz képest megjelenik egy többletjelentés, hiszen a *bogarak* nem sötét, szomorú gondolatok, aki *bogaras*, az nem feltétlenül rosszkedvű. A megadott szinonimák (*Laune* és *Mucke*) – a *Grille*-vel ellentétben – negatív konnotációt hordoznak, hiszen mindkettő kellemetlen, terhes lehet az adott személy környezete számára. A magyar *bogarak vannak* kifejezés – ugyanúgy, mint a *Grillen haben* – ilyen jellegű konnotációt nem hordoz.

A szótár második kiadásában (Müller 1986) a *Grille* szó két jelentése egymás homonimájaként jelenik meg: az 1964-es kiadásban érdekes módon még nem szereplő első jelentése *tücsök*, a második, elvont jelentése pedig *rigolya*, *szeszély*. Érdekes azonban, hogy itt csak a *Laune*, *Launen haben* és *launisch sein* kifejezések jelennek meg szinonimaként, a *Mucken haben* teljesen hiányzik. Az első kiadással ellentétben itt a *grillenhaft* melléknév is megjelenik, a *grillig* alak azonban hiányzik. A *grillenhaft* szinonimájaként csak a *launisch* szerepel, amelynek azonban 16 szinonimája van. Különösen érdekes, hogy az első kiadásban a *Grillen haben* után közvetlenül a *Mucken haben* következik, amely a második kiadásban már nem szerepel a *Grille* szinonimájaként.

Görner és Kempcke 1973-as szinonimaszótárában a *grillenhaft* címszónál a *grillig*, *schrullig*, *mürrisch* rokon értelmű szavak szerepelnek. A *schrullig* melléknévnek 17 szinonimája van, köztük a következők: *schrullenhaft*, *kauzig*, *schnurrig*, *skurril*, *spleenig*, *grillig*, *grillenhaft* (Görner, Kempcke 1973). Mivel a jelen kontextusban lehetőség szerint egy állatnevet idéző melléknevet kell használnunk, a fent említett szavak közül csak a *kauzig*, a *grillig* és a *grillenhaft* jöhet szóba. A következő (3.) fejezetben ezeket a szavakat, valamint a leggyakrabban előforduló *schrullig* melléknevet elemzem.

Wehrle és Eggers *Deutscher Wortschatz* című thesaurusa az eddigiektől eltérő szempontú vizsgálatot tesz lehetővé. Mivel ebben a szótárban a szavak fogalmi körök szerint szerepelnek, könnyedén áttekinthetők a *Grille* főnév logikai kapcsolatai az egyes jelentésmezőkkel. A *Grille* és a *Grillenfängerei* főnevek a következő fogalmi mezőkben jelennek meg: *Eigenwille* (csökönyösség), *Hirngespinnst* (agyrem, rémkép), *Insekt* (rovar), *Laune* (rosszkedv, hangulat, szeszélyesség), *Launenhaftigkeit* (szeszélyesség), *Nichtanpassung* (különcség), *Phantasie* (fantázia), *Torheit* (bolondság), *Trübsinn* (búskomorság), *Verranntheit* (makacsság) (Wehrle, Eggers 1967). Az előbbieket alapján elmondhatjuk, hogy a német *Grille*, *Grillenfängerei* és *Grillenhaftigkeit* főnevek jelentése valamivel komplexebb, tágabb, mint a magyar *bogaras* és *bogarak vannak* kifejezéseké.

3. Lehetséges fordítások

Az eddig felsorolt célnyelvi ekvivalensek közül a következő kritériumok alapján kell tehát kiválasztanunk a megfelelőt:

- Jelentése: olyan személy, akinek különös, nevetséges szokásai vannak, amelyekhez makacsul ragaszkodik. Viselkedése mások számára kiszámíthatatlan és furcsa.

- Stílusértéke: bizalmas.
- Kontextuális feltételek: jelentése kapcsolódjon a (bogár)gyűjtéshez.
- Forma: alliteráljon a Bartók tulajdonnévvel.

Az előző fejezetben felsorolt célnyelvi változatok közül az alábbiakban a *schrullig*, a *kauzig*, a *grillig* és a *grillenhaft* mellékneveket elemzem.

3.1. Schrullig

A vizsgálandó ekvivalensek közül a *schrullig* az egyetlen, amely semmilyen állatnévre nem hasonlít. A *Schrulle* főnév pedig kizárólag nőkre vonatkozik: ld. például az 1985-ös *Duden Bedeutungswörterbuch*-ban szereplő példamondatot: „Diese alte *Schrulle* geht allen auf den Nerven.” (Müller: 1985) Ebben a szótárban a *Frau* (nő, asszony) a *Schrulle* szinonimájaként jelenik meg. A *Duden Stilwörterbuch* (Drosdowski 1988) szerint a *Schrulle* egyenesen szitokszó („*Du alte Schrulle!*”). A *Schrulle* másik jelentése közel azonos a *Grille* szó elvont jelentésével (rigolya, szeszély).

A *schrullig* vagy a *schrullenhaft* melléknév jellemezhet nőt és férfit egyaránt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2001) szerint mindkét szó főként idős emberekre utal, akiknek furcsa, sokszor nevetséges szokásaik vagy elveik vannak, amelyekhez csökönyszerűen ragaszkodnak.

Mindezekből következik, hogy a *schrullig* – a jelen kontextusban – semmi esetre sem megfelelő fordítása a *bogarasnak*: egyrészt azért, mert Bartók ekkor még csak 24 éves, és egyáltalán nem tekinthető öregnek, másrészt pedig azért, mert a *Schrulle* főnév semmilyen hasonlóságot nem mutat a kontextusban megjelenő *bogarakkal*.

3.2. Kauzig

A *kauzig* melléknév részben megfelel a fent említett kontextuális feltételeknek, mert a *Kauz* főnév első jelentése '(kis) bagoly', 'kuvik'. A *Wahrig Deutsches Wörterbuch*-ban (Wahrig 1968, 1977) megadott elvont jelentés megegyezik a *bogaras* jelentésével. A *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2001) alapján mindez azzal egészíthető ki, hogy a *kauzig* és a *Kauz* minden esetben kedveskedő hangvétellű szó, amelyet elsősorban férfiakra használnak. A pozitív konnotációra utalnak a *Duden Stilwörterbuch*-ban (Drosdowski 1988) a *Kauz* mellett szereplő, nem feltétlenül negatív melléknevek is: *wunderlich* (különös), *komisch* (furcsa), *originell* (egyedi).

Annak ellenére, hogy a *kauzig* jelentése és kedveskedő hangvétele teljes egészében megfelel a *bogaras* melléknévnek, az idézett kontextusban mégsem tekinthető ideális fordításnak, hiszen Bartók bogarakat és nem madarakat (főleg nem baglyokat) gyűjt.

3.3. Grillig és grillenhaft

A *grillig* és a *grillenhaft* melléknévek elemzéséhez először a *Grille* főnév előfordulását, értékelését vizsgálom meg a mai német nyelvben. Bünting 1996-ban kiadott szótára szerint a *Grille* 'rigolya', 'szeszély' értelemben történő használata a mai nyelvben régies, elavult (Bünting: 1996). Fontos azonban figyelembe vennünk, hogy a szótár Svájcban jelent meg, így előfordulhat, hogy Németországban ez a megjelölés egyáltalán nem érvényes. Ezt támasztja alá az is, hogy ez a megjegyzés a rendelkezésünkre álló Németországban kiadott szótárak közül csak Kempcke *Handbuch der deutschen Gegenwartssprache* (Kempcke: 1984) című szótárában fordul elő, amely még a Német Demokratikus Köztársaság fennállásának idején jelent meg. A hatkötetes *Duden* (Drosdowski 1977) szerint sem a *Grille* főnév, sem pedig az ebből képzett melléknévek nem minősülnek régiesnek, a *Grillen fangen*, *Grillenfänger*, *grillenfängerisch* és *Grillenfängerei* kifejezések azonban igen.

A stílusértéket illetően minden rendelkezésünkre álló szótár a bizalmas, közvetlen társalgáshoz tartozónak ítéli a fent nevezett szavakat, ami teljes egészében megfelel a magyar *bogaras* szó használatának.

Mivel a lehetséges szinonimákat és a *Grille* konkrét jelentését már fentebb részletesen elemeztem, a következőkben csak a szó átvitt, képi jelentésével foglalkozom a rendelkezésünkre álló szótárak alapján. A *Grille* elvont jelentése a hatkötetes *Duden* (Drosdowski 1977) szerint kétféle: 1. borús, szomorú gondolatok, amelyeket a beszélő/író alaptalannak ítél; 2. bolondos, furcsa gondolatok, ötletek. A különböző szótárakban a következő kifejezéseket találtuk ezzel a főnévvel kapcsolatban: *Grillen im Kopf haben*, *sich Grillen in den Kopf setzen*, *das ist so eine Grille von ihm*, *jemandem die Grillen ver-/austreiben/verjagen*. A fent említett *Duden*-kiadásban irodalmi példák is szerepelnek, ezek közül itt csupán egyet idézünk: „'Komm doch rüber', sagte er. 'War doch Quatsch. Grillen von kleinen Mädchen.' (Lynen, Kentaurenfährte).” (Drosdowski 1977)

A szó morfológiáját tekintve Kempcke szótárán kívül – amelyben a *Grille* képi jelentése pluralia tantumként szerepel (Kempcke 1984) – mindenhol megjelenik az „általában többes szám” megjegyzés.

A kontextust (bogárgyűjtés) figyelembe véve fontos megemlíteni a *Grillenfänger* szóösszetételt, melynek jelentése: 'olyan szeszélyes ember, akit borús, sötét gondolatok gyötörnek' (Wahrig: 1968, 1977). Ezt a szót és összetételeit (*Grillenfängerei* és *grillenfängerisch*) a vizsgált szótárak nagy része régiesnek jelöli, az újabb kiadásokban pedig egyáltalán nem szerepel (vö. *Duden* 2001). Mivel a forrásnyelvi szót a mai magyar nyelvben is használjuk, a *Grillenfänger* szóösszetétel nem lehet a *bogaras* szó célnyelvi megfelelője.

Bartók tevékenységének kifejezésére kitűnő megoldás lenne a *Käfer sammeln* (bogárgyűjtés) helyett a *Grillen fangen* (tücsökgyűjtés) kifejezés alkalmazása, később pedig a *grillenfängerisch* melléknév használata a *bogaras* ekvivalenseként. Ez azonban több okból sem lehetséges: egyrészt, mert így a *bogárgyűjtés* jelentése jelentősen szűkül, hiszen csak tücskökre korlátozódik, ami nem egészen felel meg a valóságnak; másrészt pedig azért, mert a *grillenfängerisch* jelentése – amint már fentebb is láttuk – nem egyezik a magyar *bogaras*éval. Ez

még nem is lenne akkora probléma, ha a kontextus alapján elképzelhető lenne, hogy Bartók alaptalanul aggódik a Rubinstein-verseny miatt. Ez azonban – a tágabb kontextus alapján – nem volt így. Néhány oldallal előbb a következőt olvashatjuk:

Nyáron a Ratkó melletti Gerlicepusztára utazik (a helység ma Szlovákiához tartozik). Itt szeretne nyugodt körülmények közt készülni a párizsi Rubinstein-versenyre, amelyen zongoristaként és zeneszerzőként egyaránt díjat remél. (Kovács 2001a: 13)

Bartók optimizmusát és a versennyel kapcsolatos magabiztosságát illusztrálja a következő idézet is, amely a hatalmas csalódásról számol be:

Augusztusban aztán jön a párizsi megmérettetés és vele a kudarc. A fiatalember azt még megértené, hogy a zongoristák közül nem őt tünteti ki a zsűri (Wilhelm Backhaus a nyertes), a zeneszerző-verseny végeredményét azonban (joggal) vérlázítóan igazságtalannak tartja. Még zengzetes-sokstrófás gúnyverset is farag az eseményről. (Kovács 2001a: 15)

Bartók a kudarc után Párizsban vigasztalódik, ahol „minden nevezetességet megnéz, lenyűgözik a múzeumok – s persze a francia bogarak. Egyik leveléből tudjuk: Versailles-ban is sikerül néhány szép példányt fognia...” (Kovács 2001a: 15). Láthatjuk, hogy ismét előkerül Bartók fent említett szenvedélye, a bogárgyűjtés. (Erről lentebb még lesz szó.)

Végezetül ejtsünk néhány szót a *Grille* főnévből képzett *grillenhaft* és *grillig* melléknevekről. A *grillig* jelentése a rendelkezésünkre álló egynyelvű szótárak alapján 'ingerült', 'mogorva', 'rigolyás', 'különös', 'furcsa', 'szeszélyes'. A *grillenhaft* ezen felül kiegészül a 'rosszkedvű', 'borulató' jelentésekkel is.

Görner és Kempcke szinonimaszótára szerint a *grillenhaft*, a *grillig* és a *schrullig* rokon értelmű szavak (Görner, Kempcke 1973). Bünting egynyelvű szótárában a *grillenhaft* a *grillenfängerisch* szinonimájaként jelenik meg, míg a *grillig* csak főnévi formában (*Grilligkeit*) fordul elő (Bünting 1996). Nehéz megállapítani, hogy az említett melléknevek közül melyik fordul elő gyakrabban a mai nyelvhasználatban. A döntést nehezíti az is, hogy az egyes szótárak között hatalmas különbségek vannak. A *Wahrig Deutsches Wörterbuch* 2000-es kiadásában például már nem szerepel a *grillenhaft* (Wahrig 2000), a korábbi 1977-es kiadásban azonban még megtalálható (Wahrig 1977). A 2001-es *Duden Universalwörterbuch*-ban a *grillig* egyáltalán nem fordul elő, míg a *grillenhaft* igen.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *bogaras* szó lehetséges célnyelvi ekvivalensei az idézett kontextusban a *grillig* és a *grillenhaft* melléknevek. Sajnos a szótárak közti különbségek miatt egyedül az előfordulási gyakoriság alapján nem dönthető el, hogy a két lehetőség közül melyik az igazán megfelelő. A következő fejezetben más szempontok figyelembevételével választom ki az ideális ekvivalenst.

4. Fordítási javaslat

Ebben a fejezetben először megvizsgálom, hogy a *grillig* vagy a *grillenhaft* felel-e meg jobban a forrásnyelvi szövegnek, majd megnézem, hogy a választott megoldás mennyiben változtatja meg a szöveg más elemeit, végül pedig értékelem a fordítási megoldást.

4.1. Grillig vagy grillenhaft?

Amint már fentebb is említettem, az előfordulási gyakoriság alapján nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy a *grillig* vagy a *grillenhaft* szavak közül melyik a *bogaras* megfelelő ekvivalense, ezért a döntés során más szempontokat is figyelembe kell vennünk.

Az eddigiek alapján nincs jelentős szemantikai, jelentésbeli különbség a két melléknév között, hiszen a 'mogorva' (*grillig*) és a 'rosszkedvű' (*grillenhaft*) között csak árnyalatbeli különbséget fedezhetünk fel. Igaz, hogy ez a jelentés a magyar *bogaras* esetében teljesen hiányzik, de a fentiek alapján – és a szövegben lévő utalásokat figyelembe véve – mégis nyilvánvaló, hogy a jelen kontextusban e két melléknév közül kell kiválasztani a célnyelvi ekvivalenst.

Morfológiai szempontból vizsgálva a két melléknévet megállapítható, hogy szótövéük (*grillen-/grill-*) azonos, csupán a *-haft* és az *-ig* képzők használatát különbözteti meg őket egymástól. Mindkét szuffixum hasonlító melléknévek képzésére szolgál a német nyelvben, mint például a *märchenhaft* (mesés), a *sagenhaft* (mondai), illetve a *viereckig* (négyzetes).

E szuffixumok jelentésalakító szerepének vizsgálatához vegyünk egy párhuzamos példát: a *gespenstig* és a *gespensterhaft* (kísérteties) melléknévek ugyanúgy csupán formai variánsai egymásnak, mint a *grillig* és a *grillenhaft*. Jelentésüket tekintve a 2001-es *Duden* szerint nincs jelentős különbség a két szó között: a *gespensterhaft* jelentése 'szellemekre emlékeztető', 'szellemektől származó', 'kísérteties'; a *gespenstig* jelentése pedig 'kísérteties', 'sötét', 'fenyegető', 'félelmetes'. (A *gespenstig* jelentését a *gespenstisch* szócikknél találjuk meg.)

A fentiek alapján megállapítható, hogy a *gespensterhaft* szemantikailag szorosabban kapcsolódik a *Gespens* (szellem) főnévhez, hiszen a magyarázatban – a *gespenstiggel* ellentétben – maga a főnév is megjelenik. A *gespenstiget* tehát más esetben is használhatjuk, például boszorkányokkal vagy egyéb félelmetes jelenségekkel kapcsolatban. Ezt illusztrálja a *Duden*ben (2001) szereplő példa is: „ein gespenstiger (gespenstischer) Friedhof” (kísérteties temető).

A fentiekből kitűnik, hogy a döntés nem lehet teljesen objektív, hiszen alapvetően mindkét melléknév megfelelő fordítása a *bogaras* szónak. A *gespenstig* és a *gespensterhaft* példája alapján mégis arra következtethetünk, hogy a *-haft* képzővel képzett variáns közelebb áll az eredeti főnévhez, ami a forrásnyelvi szöveg utalásait figyelembe véve fontos szempontnak tekinthető. Ezért véleményem szerint a jelen kontextusban a *grillenhaft* az ideális ekvivalens.

4.2. Értékelés

Az eddigiek alapján az idézett szakaszra a következő fordítást javaslom (a változtatásokat kiemeléssel jelöltem):

Im Juni macht **hier Bartók** einen Besuch und nutzt die Gelegenheit zu einer kleinen Volkslied- und **Insektensammlung**. Auch letztere interessieren ihn leidenschaftlich, Ervin Voit, einer seiner Verwandten, verewigt später den „**grillenhaften**” Bartók in einer hervorragenden Karikatur.

Az eredeti fordításhoz képest három változtatást tartok szükségesnek. Az első (*hier Bartók*) csupán a szórendet érinti, ezért erről itt részletesebben nem szólok. Sokkal érdekesebb azonban a második (*Insektensammlung*) és a harmadik (*grillenhaft*) változtatás.

Amennyiben a *bogaras* melléknév ekvivalenseként a *grillenhaft*ot használjuk, a szöveg más pontjain is változtatnunk kell. Már alsó tagozatban mindannyian megtanultuk, hogy „nem minden rovar bogár, de minden bogár rovar”. A *Magyar értelmező kéziszótár*ban megadott meghatározás szerint a *bogár* „Kemény szárnyfedőjű rovar.” Mivel a tücsök (*Grille*) definíció szerint nem bogár, hanem rovar, módosítanunk kell a Bartók tevékenységét kifejező szón is. Ezért a *Käfersammlung* helyett az *Insektensammlung*ot javaslom a fordításban.

Halász *Magyar-német nagyszótár*ában a *bogarászik* szó német ekvivalenseként mind a *Käfer sammeln*, mind pedig az *Insekten sammeln* megjelenik. A *Duden* 2001-es kiadásában csak a *Käfersammlung* (bogárgyűjtemény) szerepel ezzel a tevékenységgel kapcsolatban, de a rovarokkal való tudományos foglalkozást mindig az *Insekt*ből képzett főnevek fejezik ki: *Insektenkunde* (entomológia, rovartan), valamint *Insektenforscher/Insektenforscherin* és *Insektologe/Insektologin* (entomológus, rovartani szakember). Mivel a magyarban a *rovargyűjtés* és a *bogárgyűjtés* szintén rokon értelmű kifejezések – a kismértékű jelentésbővüléstől eltekintve – a szöveg tartalma nem változik, ha a *bogárgyűjtést* *Insektensammlung*nak fordítjuk. És ami a legfontosabb: megmarad a *bogárgyűjtés* és a *bogaras* közötti asszociatív kapcsolat.

Bartók bogárgyűjtési szenvedélye a 3.3. pontban idézett szakaszban ismét előkerül. Ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveg kohézióját megfelelően reprodukáljuk, a *bogarak* fordításaként ebben a szakaszban is az *Insekten* főnevet kell használnunk:

Er betrachtet jede Sehenswürdigkeit, es überwältigen ihn die Museen – und natürlich die französischen Insekten. Aus einem seiner Briefe wissen wir: Auch in Versailles war es ihm gelungen, einige schöne Exemplare zu fangen... (Kovács 2002a: 15)

A *den „grillenhaften” Bartók* megoldás a „*bogaras*” *Bartók* fordítására sajnos némi veszteséggel jár: elvész az eredeti szövegben található alliteráció.

Amint már fentebb is láttuk, a két melléknév stílusértéke (bizalmas, beszélt nyelvi) és konnotációja (nem pejoratív, kedveskedő) közel azonos. Az előfordulási gyakoriság kérdése azonban korántsem egyértelmű, hiszen szótáranként eltérőek az erre vonatkozó megjelölések. Egyes szótárakban a *grillenhaft* fokozatos eltűnése figyelhető meg, más szótárakban pedig egyáltalán nem minősül régiesnek ez a melléknév. Az mindenesetre megállapítható, hogy a *grillenhaft* nem tartozik a mai német nyelv leggyakrabban használt kifejezései közé. A *bogaras* melléknév ezzel ellentétben viszonylag gyakran előfordul a mai magyar beszélt nyelvben. Ez a különbség sajnos szintén veszteségnek, vagy legalábbis hátránynak tekinthető a fordításkor, hiszen előfordulhat, hogy a szó jelentése a célnyelvi olvasó számára nem annyira egyértelmű, mint a forrásnyelvi olvasó számára.

Végül pedig szemantikai szempontból elmondhatjuk, hogy az *Insekten-sammlung* esetében kismértékű jelentésbővülés figyelhető meg a *bogárgyűjtés*-hez képest. A melléknevek átvitt értelmezésében kicsit jelentősebb az eltérés: a *bogaras* olyan személyt jelöl, akinek furcsa, érthetetlen mániái vannak, amelyekhez csökönyösen ragaszkodik, míg a *grillenhaft* esetében ez egyes szótárak szerint kiegészül a rosszkedvű, borúlátó jelentésekkel. A 2001-es *Duden*ben megadott jelentés alapján (szeszélyes, furcsa, különös) azonban a *grillenhaft* szemantikai tartalma teljes egészében megegyezik a *bogaras*éval.

Érdekes megfigyelnünk, hogy a *Magyar értelmező kéziszótár*ban a *tücsök* szó egyik – elavultnak jelölt – jelentése 'rögeszme', 'szeszély', ami megegyezik a német *Grille* jelentésével. Ezzel párhuzamosan a 2001-es *Duden*ben a *Käfer* (bogár) szónál a következő – ritkán használt – kifejezést találjuk: *einen Käfer haben*, melynek jelentése 'fixa ideája', 'rögeszméje' van. Ebből is kitűnik, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kifejezés – a látszat ellenére – egyáltalán nem áll távol egymástól.

5. Konklúzió és kitekintés

Régóta tudjuk, hogy a fordítás soha nem lehet száz százalékos: mindig elvész valami a forrásnyelvi jelentésből, konnotációból, stílusértékből. Jelen esetben a 3. pontban felsorolt kritériumok közül a következő három teljesül: a *grillenhaft* jelentése – a fent említett különbségek figyelembevételével – közel azonos a *bogaras* jelentésével; stílusértéke bizalmas, beszélt nyelvi; valamint kapcsolódik a tágabb kontextushoz (bogárgyűjtés). A fordítás során ugyan elvész az alliteráció, és a két szó előfordulási gyakorisága is eltérő, de véleményem szerint ezek a szempontok a jelen esetben másodlagosak, hiszen a szójáték, a két szó közti kapcsolat megmarad.

Érdekes megfigyelni a könyv többi (angol, francia, olasz) fordítását is. Itt ezeket csak röviden említem, de érdemes volna a tanulmány témájául választott szövegrészlet fordítási lehetőségeit a többi nyelvben is elemezni.

A három fordítás közül egyedül az olasz fordításban jelenik meg igazán a *bogaras* elvont jelentése, mégpedig a *grillo* (tücsök) főnév használatában, amelynek második jelentése – a német *Grille*-hez és a magyar *bogarashoz* hasonlóan – 'szeszély', 'hóbort':

Bartók le fece vista in giugno e colse l'occasione per raccogliere dei canti e degli insetti. (Egli coltivava una passione anche per questi ultimi; uno dei suoi parenti, Ervin Voit, fece in seguito un'eccellente caricatura di Bartók con i suoi „grilli”). (Kovács 2004: 15)

A német fordításhoz hasonlóan a bogárgyűjtést itt is a *raccogliere degli insetti* (rovarokat gyűjteni) kifejezés jeleníti meg, a párizsi városnézésről szóló szövegrésznél pedig az *insetti francesi* (francia rovarok) szókapcsolat szerepel, megte-remtve ezzel a bogárgyűjtés és a bogarasság közti kohéziós kapcsolatot.

A francia változatban a fordító csupán a szöveg konkrét jelentését adja vissza, a „bogaras Bartók” szójáték teljesen hiányzik. A vizsgált szövegrészlet francia változatában csak annyi áll, hogy Voit Ervin kiváló karikatúrája Bartókot és bogárgyűjtő szenvedélyét jeleníti meg:

Bartók leur rend visite en juin, et il profite de l'occasion pour recueillir des chants populaires et des insectes. (C'était chez lui une autre passion ; un de ses parents, Ervin Voit représente Bartók et sa manie des insectes sur une excellente caricature.) (Kovács 2001b: 15)

Az angol fordító a lektorálás előtti német változat stratégiáját követi: a *bogaras* mintájára – az angol nyelv szóalkotási szabályait betartva – neologizmust alkot, ez a *bugsy*. A *bugsy* – ahogyan a német *käferig* is – minden bizonnyal érthető a célnyelvi olvasó számára, de a magyar *bogaras* melléknév átvitt jelentése teljes egészében elvész:

In June Bartók visits them and takes advantage of the opportunity to collect some folksongs and insects. (He is passionately interested in the latter: a relative of his, Ervin Voit, records the 'bugsy' Bartók in an excellent caricature.) (Kovács 2002b: 15)

Később, amikor Bartók párizsi élményeiről olvashatunk, a *French bugs* szókapcsolat szerepel az angol változatban. Véleményünk szerint a fordító elsősorban a tartalom visszaadására törekedett, és eközben nem vette figyelembe a három szó (*bogárgyűjtés*, *bogaras*, *francia bogarak*) közti kohéziós kapcsolatot.

Összességében elmondhatjuk, hogy a vizsgált szövegrészlet esetében különösen nehéz és sokrétű fordítási problémával állunk szemben, amelynek visszaadása minden nyelvben más-más fordítói stratégiát feltételez, és így különböző megoldásokat tesz lehetővé.

Irodalom

Hundsnurscher, F. 1993. Das Metaphernproblem aus sprachwissenschaftlicher Sicht. In: Arntzen, H., Hundsnurscher, F. (szerk.) *Metapherngebrauch. Linguistische und hermeneutische Analysen literarischer und diskursiver Texte*. Münster, New York: Waxmann. 7–12.

Schippan, Th. 1994. Viren Ampeln und Altlasten. Zur Metaphorik in der deutschen Sprache der Gegenwart. *Deutsch als Fremdsprache* (31), H. 2. 86–91.

Források

- Kovács S. 2001a. *Bartók Béla útján. Utószó a „Gyökerek” című filmhez.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2001b. *Sur la route de Béla Bartók. Épilogue pour le film « Racines ».* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2002a. *Auf den Wegen Béla Bartóks. Nachwort zu dem Film „Wurzeln”.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2002b. *On the path of Béla Bartók. Epilogue to the film „Roots”.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Kovács, S. 2004. *Sulle strade di Béla Bartók. Epilogo al film „Radici”.* Budapest: Holnap Kiadó.

Magyar egynyelvű szótárak

- Bárczi G., Országh L. 1959. *A magyar nyelv értelmező szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss G. 2000. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- O. Nagy, G., Ruzsicky, É. 1978. *Magyar szinonimaszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztai F. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Német egynyelvű szótárak

- Bünting, K.-D. 1996. *Deutsches Wörterbuch.* Chur: Isis.
- Drosdowski, G. 1977. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6. Bänden.* Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Drosdowski, G. 1988. *Das Stilwörterbuch.* Duden. Bd. 2. Mannheim, Wien, Zürich, Leipzig: Dudenverlag.
- Duden. *Deutsches Universalwörterbuch.* 2001. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Görner, H., Kempcke, G. 1973. *Sinnverwandte Ausdrücke der deutschen Sprache.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Grebe, P., Müller, W. 1964. *Vergleichendes Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Wörter und Wendungen.* Duden. Bd. 8. Mannheim: Dudenverlag.
- Kempcke, G. 1984. *Handbuch der deutschen Gegenwartssprache in 2 Bänden.* Berlin: Akademie-Verlag.
- Müller, W. 1985. *Bedeutungswörterbuch.* Duden. Bd. 10. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Müller, W. 1986. *Die sinn- und sachverwandten Wörter. Wörterbuch für den treffenden Ausdruck.* Duden. Bd. 8. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Wahrig, G. 1968. 1977. *Deutsches Wörterbuch.* Gütersloh, Berlin: Bertelsmann Lexikon Verlag.

- Wahrig, G. 2000. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- Wehrle, H., Eggers, H. 1967. *Deutscher Wortschatz. Ein Wegweiser zum treffenden Ausdruck*. Stuttgart: Klett.

Kétnyelvű szótárak

- Halász E. 1957. *Magyar-német szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halász E., Földes Cs., Uzonyi, P. 2001. *Magyar-német nagyszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hessky R. 2002. *Magyar-német kéziszótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Grimm Kiadó.

Jelentkezés a 2009/2010-es tanévre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉK

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
szakirányú továbbképzés AB nyelvi kombinációban

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és tolmács
szakirányú továbbképzés AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács
szakirányú továbbképzés AB és ABC nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító
szakirányú továbbképzés AB és ABC nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F., 1. emelet 9-11.

Telefon: 4 116500/5894, Fax: 4855217

Honlap: www.elteftt.hu (jelentkezési lapok letölthetők)